

Nicol Janočková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied,
Slovenská republika, Bratislava
nicol.janockova@juls.savba.sk

K ELIPTICKEJ UNIVERBIZÁCII V SLOVENČINE¹ (typ *krstný otec* → *krstný*)

Eliptická univerbizácia ako jeden typ univerbizácie v jazyku sa interpretuje aj z hľadiska teórie lexikálnej motivácie – ide tu o syntaktickú demotiváciu a nadobudnutie morfolologickej motivácie – motivačná determinácia (Ološtiak 2011). Zameriame sa na jej vzťah k derivačnej univerbizácii (*hovädzie mäso* – *hovädzina*). Ďalej sa pokúsime porovnať substantivizované adjektíva ako výsledok slovnodruhového prechodu (adj. *miestny* [*obyvateľ*] → subst. *miestny*; Dokulil 1982) a substantivizované adjektíva ako výsledok univerbizácie (adj. *krstný otec* → subst. *krstný*), pretože nie každé substantivizované adjektívum je univerbát. Je lexikalizované spojenie zárukou, že ide o univerbát? Budeme uvažovať o elipse a lexikalizácii, o spontánnosti a zámernosti v jazyku.

Kľúčové slová: eliptická univerbizácia, morfológická motivácia, univerbizačná a neuniverbizačná substantivizácia, substantivizované adjektívum

The univerbization realized by an ellipsis is one type of the univerbizational process. One interpretation of this univerbization stems from the theory of lexical motivation – it is a syntactic demotivation in favour of gaining a morphologic motivation, in a process called motivational determination (Ološtiak 2011). We will analyse its relation to univerbization realized by derivation (e. g. *hovädzie mäso* – *hovädzina*; *beef*). Further we will compare nouns converted from adjectives in adjective-noun connections, which have the status of a free word connection (adj. *miestny* [*obyvateľ*] – n. *miestny*; *citizen*; Dokulil 1982) that are not results of univerbization; and nouns converted from adjective-noun connections, which have the status of a lexicalized word connection and are results of univerbization (adj. *krstný otec* → n. *krstný*; *god-father*), because not every noun converted from an adjective is a result of univerbization. Is the lexicalization of an adjective-noun connection a guarantee that the adjective converted to noun is a result of univerbization? We will contemplate ellipsis and lexicalization in a language, as well as spontaneity and deliberateness.

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0017/17 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

Key words: the univerbization realized by an ellipsis, the morphologic motivation, the conversion of adjectives from adjective-noun connections to nouns – univerbization and non-univerbization, the adjective conversed to noun

1. V našom príspevku sa pristavíme pri najstaršom, v súčasnosti však menej využívanom type univerbizácie – pri univerbizácii realizovanej pomocou elipsy substantíva v adjektívno-mennom spojení, ktorú sprevádza substantivizácia adjektíva² (*materská dovolenka* → *materská*). V literatúre tento typ univerbizácie nemá ustálený názov, porov. univerbizácia substantivizáciou (Jodłowski 1964; Kučerová 1973, 1974; Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989), eliptická univerbizácia alebo univerbizácia elipsou (Kaliszan 1984; Krško 1996; Furdík 2004), elipsa (Buttler 1978; Kolářová 2011), univerbizácia prostredníctvom morfológicko-syntaktickej slovo tvorby – substantivizácia adjektív (Blagoeva 2003), syntaktická derivácia, substantivizácia, elipsa (Koriakowcewa 2006), sémantické, nemorfematické včlenenie (Nikolajev 2012), najnovšie morfológická univerbizácia (Ološtiak – Ivanová 2013; Palková 2015a, b).

1.1. G. Nikolajev (2012) univerbizáciu charakterizuje ako včlenenie (rus. *включение*), pri ktorom sa včleňuje význam toho slova z viacslovného spojenia, ktoré je v univerbáte zastúpené formantom (pri derivačnej univerbizácii), alebo toho slova, ktoré vypadáva (pri eliptickej univerbizácii). Toto včlenenie sa realizuje buď morfematicky, morfológicky pri derivačnej univerbizácii, alebo nemorfematicky, sémanticky pri eliptickej univerbizácii a dezintegrácii. Rezultát sémantického včlenenia, výsledok substantivizácie, nazýva autor substantívom, napr.

вечерняя служба → morfematický univerbát: *вечерница*
→ nemorfematický univerbát: *вечерняя*.

1.2. V slovenskej lingvistiky sa univerbizácia interpretuje ako jeden z prejavov tendencie k demokratizácii v jazyku, popri hovorovosti, slangovosti, neologizácii a okazionalizmom (Bosák 1984, 1987; Horecký – Buzássyová

² Nazdávame sa, že prípady univerbizácie elipsou adjektíva (*filozofická fakulta* → *fakulta*), hodnotené aj ako kontextová simplifikácia (Bosák 1984, 1987), sú kontextovou, situačnou, nie lexikalizovanou záležitosťou, preto sa im na tomto mieste nebudeme venovať. Pomenovanie tohto typu univerbizácie aj ako deadjektivizácia (napr. Szczepańska 1994) nevystihuje presnú podstatu pojmu, lebo deadjektivizácia je proces utvorenia lexémy od adjektíva, teda napr. *chudnúť*, *slepota*, *nahluchlý*. Pojem deadjektivizácia by sme mohli uplatniť pri prvom prípade – pri univerbizácii substantivizáciou, keď z adjektíva v adjektívno-substantívnom viacslovnom pomenovaní vzniká prehodnotením jeho kategoriálnych vlastností substantívum.

– Bosák a kol. 1989). J. Bosák rozlišuje univerbizáciu v širšom a užšom zmysle. V širšom zmysle ide o všeobecnú tendenciu vychádzajúcu z princípu ekonómie v komunikácii³. V užšom zmysle sa uplatňuje v lexikálnej rovine ako tvorenie slov na pozadí viacslovných spojení, a to deriváciou (*presilová hra* → *presilovka*), substantivizáciou (*triedna učiteľka* → *triedna*), synekdochou (*skok o žrdi* → *žrd'*), kompozíciou (*hráč prvej ligy* → *prvoligista*) alebo ako simplifikácia viacslovných spojení: kontextová (*vláda ČSSR* → *vláda'*) a skracovanie, akronymizácia (*Slovenská akadémia vied* → *SAV*).

J. Bosák (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol. 1989) konštatuje, že pri týchto univerbátoch je tendencia odstraňovať rozpor medzi starou adjektívnou formou a novým substantívnym významom tak, že univerbáty sa ďalej upravujú (*generálny riaditeľ* → **generálny** → *generál*). Nazdávame sa však, že tu nejde o reťazový, ale o paralelný proces alebo o metonymiu: *generálny riaditeľ* → *generálny* a *generálny riaditeľ* → *generál*.

1.3. Pri eliptickej univerbizácii sa substantivizované adjektívum dostáva do homonymického vzťahu s pôvodným adjektívom (*lyžiarsky¹ výcvik* → *lyžiarsky²*) a nadobúda adjektívnu substantívnu deklináciu (Sokolová 2007: 31). K homonymii môže dôjsť aj medzi substantivizovanými univerbátmi (*vysoká škola* → **vysoká**, *vysoká zver* → **vysoká**), tieto prípady sú lexikograficky spracované obyčajne ako polysemia. Vzťah dvoch variantných univerbátov (substantivizovaného a derivačného – sufixálneho) typu *hovädzie mäso* → *hovädzie/hovädzina* neplatí systémovo (*hovädzie* sa významovo neprekrýva úplne s lexémou *hovädzina*, ktorá má navyše aj význam “hovädzia koža”).

Keďže univerbáty vznikajú na podklade viacslovných pomenovaní, je medzi nimi aj motivačný vzťah (*Eiffelova veža* → *Eiffelovka*). A keďže medzi viacslovným pomenovaním a univerbátom je zároveň aj vzťah slovo- tvornej synonymie⁵, motivačný a synonymický vzťah sa tu prekrývajú.

³ C. Avramova (2013: 215) v zhode s K. Gutschmidtom (1998) toto tvrdenie dopĺňa tým, že snaha o ekonómiu jazykových prostriedkov je všeobecný komunikačný princíp a nemožno ju stotožňovať s jazykovou tendenciou.

⁴ Prípady kontextovej simplifikácie iní autori (napr. Szczepańska 1994) zaraďujú k adjektivizujúcej elipse (deadjektivizácia), napr. čes. *okresní výbor* → *výbor*, alebo ich vyčleňujú ako osobitný typ univerbizácie prostredníctvom lexikálno-sémantickej slovo- tvorby (Blagoeva 2003), príp. ich hodnotia ako sémantický typ univerbizácie (Palková 2015b).

⁵ Ďakujem kolegyni doc. PhDr. Ivane Bozděchovej, CSc., za upozornenie, že synonymia sa týka skôr lexém s rozdielnym slovo- tvorným základom, čo v tomto prípade neplatí.

Pri klasickej slovotvornej motivácii sa hovorí o motivačnom vzťahu medzi motivantom a motivátom, nie však o synonymii, a to ani v prípade modifikačnej derivácie, napr. pri deminutívach (*škatuľa* → *škatulka*). Tak ako je pri sufixálnej univerbizácii slovotvorný význam univerbátu totožný s motivujúcim viacslovným pomenovaním (*minerálna voda* → *minerálka* “minerálna voda”), podobne je to aj pri eliptickej univerbizácii (*domáca úloha* → *domáca* “domáca úloha”).

2. Jednou z možností, ako interpretovať univerbizáciu, je aj **teória lexikálnej motivácie** (Furdík 2008). Tento metodologický nástroj použili M. Ološtiak, M. Ivanová (2013) a L. Palková (2015a, b). Univerbizáciu vysvetľujú ako syntaktickú demotiváciu, pri ktorej sa z viacslovného (syntakticky motivovaného) pomenovania stáva jednoslovné pomenovanie. V tomto jednoslovnom (univerbizovanom) pomenovaní, univerbáte, sa zároveň aktivizuje niektorý z typov lexikálnej motivácie, t. j. podľa druhu univerbizácie sa môže aktivizovať slovotvorná motivácia (*kruhový objazd* → *kruháč*), morfológická motivácia (*rodičovské združenie* → *rodičovské*), sémantická (*skok do výšky* → *výška*), abreviačná motivácia (*mestská hromadná doprava* → *MHD*), pričom jednotlivé typy motivácie môžu spolupracovať (*Šafárikovo námestie* → *Šafko* – slovotvorná a abreviačná motivácia). Autori vyčleňujú univerbizáciu ako **proces** vzniku univerbátu z viacslovného pomenovania, **vzťah** medzi viacslovným pomenovaním (motivantom) a univerbátom (motivátom) a ako **vlastnosť** univerbátu.

Pri morfológickej motivácii:

... dve identické formy označujú dva rozdielne kategoriálne a sčasti aj nekategoriálne významy. Kondenzačná funkcia spočíva v tom, že na pomenovanie nového obsahu sa nevyužíva nová forma, ale existujúca forma, vyrastajúca z konkrétneho gramatického tvaru alebo morfológickej subparadigmy motivantu... (Ološtiak 2011: 41).

L. Palková (2015a: 187) podáva vlastnosti univerbizačného motivanta a univerbizačného motivátu, ktoré sú v podstate založené na opozícii:

Univerbizačný motivant

viacslovnosť
lexikálna analytickosť
väčšia miera onomaziol. explicitnosti

Univerbizačný motivát

jednoslovnosť
lexikálna syntetickosť
menšia miera onomaz. explicitnosti

Navrhujeme uvažovať napríklad o ekvivalencii medzi viacslovným pomenovaním a univerbátom.

väčšia nákladnosť	väčšia úspornosť
väčšia presnosť	menšia presnosť
väčšia miera jednoznačnosti	väčšia miera viacznačnosti
nepríznačnosť	príznačnosť
genetická primárnosť	genetická sekundárnosť
oficiálnosť	neoficiálnosť
(skôr) písomnosť	(skôr) ústnosť
vyššia miera spisovnosti	vyššia miera nespisovnosti

Väčšina autorov podmieňuje vznik univerbátu ustálenosťou, lexikalizovanosťou viacslovného spojenia. K tomu sa prikláňa aj J. Kaliszan (1984), pretože ak by sme za motivanta univerbizácie považovali akékoľvek spojenie, univerbizácia by sa stotožnila s deriváciou a vyčleňovanie univerbizácie ako takej by nemalo vlastne zmysel. M. Ološtiak a M. Ivanová (2013) v nadväznosti na A. Jarošová (2000a, b) rozlišujú 4 typy viacslovných pomenovaní ako motivantov univerbizovaných pomenovaní:

1. neutrálne viacslovné pomenovanie: *nezisková organizácia* → *neziskovka*, *materská dovolenka* → *materská*,
2. viacslovný termín: *lumbálna punkcia* → *lumbálka*,
3. viacslovné proprium: *Lomnický štít* → *Lomničák*, *Višňová voda* → *Višňová*,
4. frazeologizmus: *Jóbova zvesť* → *jóbovka*.

3. Eliptická univerbizácia (sprevádzaná substantivizáciou adjektív) patrí pod širší pojem **substantivizácie**. Elipsa substantíva je iba prvým krokom k samotnej substantivizácii (Jodłowski 1964; Kučerová 1973, 1974). J. Jodłowski rozlišuje dva procesy substantivizácie:

1. postupné prehodnotenie adjektíva na substantívum,
2. momentný, slovotvorný akt utvorenia substantív pomocou adjektívnych sufixov, napr. poľ. *szefowa* „šéfova žena“ (odvodené od *szef*, nie od *szefowy*); slov. *chyžná* (← *chyža*), *najhoršie* (← *zle*), *komické* (← *komika/komický*). Priebeh substantivizácie podľa autora:

1. elipsa rozvíjaného substantíva,
2. lexikalizácia adjektívneho výrazu a zmena jeho kategórie na substantívum,
3. ustálenie adjektívneho sufixu ako substantívneho formantu.

3.1. V slovenčine sa eliptickej univerbizácii adjektív najviac venovala E. Kučerová (1973, 1974). Autorka nestotožňuje univerbizáciu s elipsou, pre-

tože elipsa vzniká vypustením časti výrazu bez narušenia zmyslu daného slova, ktorý vyplýva z kontextu, z danej situácie. Elipticky sa podľa nej dá použiť akékoľvek spojenie – voľné aj ustálené. Substantivizovať sa môže voľné spojenie (*choryj, miestny*) aj ustálené spojenie (*domáca [pálenka], tanečná [škola]*). Univerbizovať sa dá len ustálené spojenie. Substantivizáciu vníma E. Kučerová ako slovotvorný postup a konverziu. Elipsu pokladá za počiatkové štádium neskoršej substantivizácie:

Univerbizácia nie je totožná s eliptickým použitím dvojslovného pomenovania, ale s lexikalizáciou eliptickej podoby (Kučerová 1974: 24).

S týmto tvrdením súhlasíme. Ďalej autorka doplňuje:

... tak ako pri univerbizácii odvodzovaním nie je prítomná elipsa ani pri univerbizácii substantivizáciou (Kučerová 1974: 25).

minerálna voda → *minerál-ka*
materská dovolenka → *materská*

Autorka radí k univerbizácii aj prípady s nerovnakým gramatickým rodom (typ *manipulačný poplatok* → *manipulačné*). Odlišný gramatický rod adjektíva vo viacslovnom pomenovaní a substantivizovaného adjektíva je pre autorku argumentom, že v týchto prípadoch nejde o elipsu. Tieto prípady hodnotí ako univerbáty aj S. Sojda (2011). Na druhej strane M. Dokulil (1962) a K. Hegerová (1991) ich považujú za deriváciu, a nie za univerbizáciu.

Treba si ujasniť pojmy univerbizácia – substantivizácia – elipsa. Substantivizáciu – prechod slova z istého slovného druhu do substantíva – ako aj ostatné lexikalizačné procesy (adjektivizáciu, verbalizáciu, adverbializáciu atď.) začleňuje M. Dokulil (1982) medzi slovnodruhové prechody. Ide o spontánnu, dlhotrvajúci proces, lexikalizáciu. Nie je to ani transflexia, pretože sa nemení tvaroslovná paradigma substantivizovaného adjektíva (ak odhliadneme od prípadov s nezhodným gramatickým rodom: *manipulačný poplatok* → *manipulačné*), ale skôr konverzia, keďže slovo prešlo do nového slovného druhu v pôvodnej forme. Dôkazom, že ide o elipsu substantíva, je podľa autora to, že adjektívum sa substantivizuje len v tom význame, ktorý má v spojení s elidovaným substantívom, a nie v celom sémantickom spektre adjektíva (Dokulil 1982: 264). Toto možno vnímať ako istý protiargument k tvrdeniu E. Kučerovej, ktorá hovorí, že elipsa nie je prítomná pri eliptickej univerbizácii.

4. V našej úvahe budeme používať pomenovanie **univerbizácia substantivizáciou adjektív** (na rozdiel napr. od derivačnej, kompozičnej, abreviačnej univerbizácie) alebo **univerbizačná substantivizácia** (na rozdiel od neuniverbizačnej, čistej substantivizácie). Substantivizované adjektívum budeme nazývať **substantivátom**.

4.1. Skúmali sme substantivizované adjektíva na materiáli Slovníka súčasného slovenského jazyka (A – G 2006; H – L 2011, M – N 2015), čiastočne doplnené o jednotky z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003) a Slovníka slangu a hovorovej slovenčiny (Oravec 2014). Substantivizované adjektíva (substantiváty) sú výsledkom rozdielnej derivačnej histórie. Pozorujeme tieto **typy substantivátov**:

I. Motivantom je voľné spojenie, ide o čistú, neuniverbizačnú substantivizáciu:

1. substantivát z voľného spojenia, ktoré obsahuje adjektívum – frekventovaný typ:

chorý človek → *chorý*, *malý chlapec/syn* → *malý*, *drobné mince* → *drobné*

2. substantivát z voľného spojenia, ktoré obsahuje pôvodné trpné alebo činné prídavné slovo – potenciálne produktívny typ:

nezamestnaný človek → *nezamestnaný*, *obžalovaný človek* → *obžalovaný*; *cestujúci človek* → *cestujúci*

II. Motivantom je ustálené spojenie, ide o univerbizačnú substantivizáciu:

3. substantivát z ustáleného spojenia:

detská izba → *detská*, *krčné oddelenie* → *krčné*, *krstný otec* → *krstný*

III. Motivantom je:

4. a) voľné (?) spojenie; substantivát z voľného (?) spojenia – ide o transflexnú univerbizáciu a následnú substantivizáciu:

manipulačný poplatok → *manipulačné* “manipulačný poplatok”

4. b) lexéma, nie spojenie – ide o substantivizačnú deriváciu:

manipulovať → *manipulačné* “poplatok za manipulovanie”

manipulácia → *manipulačné* “poplatok za manipuláciu”

IV. Motivantom nie je spojenie, ale lexéma, ide o analogickú deriváciu:

5. substantivát s adjektívnou formou, nemá zodpovedajúce adjektívum:

chyža → *chyžná*, *hádzat'* → *hádzaná*

6. substantivát s adjektívnou formou, má zodpovedajúce adjektívum, príp. iný motivant:

epický → *epické* (substantivizácia) alebo *epika* → *epické* (analogická derivácia)

dobrý → *dobré* (substantivizácia) alebo *dobro* → *dobré* (analogická derivácia)

Substantiváty môžu byť jednak produktmi **čistej, neuniverbizačnej substantivizácie**, teda konverzie, pri rekonštrukcii ide o voľné spojenia s elidovaným substantívom, napr. *človek*, *osoba*, *muž*, *obyvateľ* – 1. a 2. typ (iné príklady: *blízky*, *bohatý*, *dotyčný*, *hluchý*, *chudobný*, *kompetentný*, *miestny*, *mocný*, *mŕtvy*, *nezvestný*, *príbuzný*; *hľadaný*, *napadnutý*, *nepočujúci*, *veriaci*) – patria sem pôvodné neodvodené aj odvodené adjektíva a lexikalizované trpné alebo činné prídavia. Práve pri nich sú najväčšie problémy stanovenia hranice, kedy ide o prídavie a kedy už o adjektívum, napr.

prídavie: *Pacienta **nakazeného** žltáčkou hospitalizovali v nemocnici.*

adjektívum: *Treba izolovať **nakazené** deti.*

substantivát: *Medzi **nakazenými** bolo veľa detí.*

Substantiváty ďalej môžu byť aj výsledkom **univerbizačnej substantivizácie** – 3. typ, príp. 4. typ – pri rekonštrukcii ide o ustálené slovné spojenia, resp. typické spojenia. Pri vzniku substantivátov sa môže uplatniť **analogická derivácia** – 5. a 6. typ, keď dané substantiváty môžu a nemusia mať zodpovedajúce adjektívum.

4.1.1. Neuniverbizačné substantiváty majú s univerbizačnými substantivátmi spoločnú adjektívnu formu a substantívny obsah. Pri výslednom substantivizovanom adjektíve už nie je podstatné, či ide o produkt univerbizácie alebo čistej substantivizácie, pretože svoj účel daný univerbizačným alebo čisto substantivizačným aktom splnil. Zaujímavý názor na substantivizované prídavia podáva M. Avramovová (2014), ktorá hovorí, že prípady typu *cestujúci*, *besedujúci*, *dovolenkujúci*, *kupujúci* ako substantivizované prídavia predbehli vznik samotného adjektíva z činného prídavia, o ktorom sa predpokladá, že sa lexikalizovalo ako prvé (*čakáreň pre cestujúcich*,

na ostrove je veľa dovolenkujúcich, kupujúci si uplatňujú reklamáciu na chybný tovar).

4.2. Pozrime sa na niektoré **lexikálno-sémantické skupiny substantívátov**:

1. Neuniverbizačné substantiváty:

Feminína:

Pomenovania osôb: *domáca, generálová, hostinská, chyžná, ministrová;*

bývalá, dotyčná, drahá, druhá, hluchá, hluchonemá, chorá, iná, malá, maličká, maloletá, milá, milená, milučká, milovaná, milostivá, mladá, mladistvá; menovaná, nadriadená, napadnutá

Pomenovania farieb: *červená, modrá*

Pomenovania častí tela: *ľavá, pravá (noha, ruka)*

Neutrá:

Pomenovania poplatkov: *balné, bolestné, cestovné, členské, dovozné, funkčné, hovorné, hrubé, invalidné, kilometrovné, manipulačné, materské, nájomné, nočlažné, odškodné, štartovné, vdovské, vdovecké, výpalné*

Pomenovania filozofických, estetických a iných abstraktných pojmov: *dobré, epické, estetické, etické, chcené, jednotlivé, lyrické, nadskutočné*

Pomenovania mláďat: *malé, maličké, mladé*

Pomenovania čeľadí v botanike a zoológii (plurálové tvary): *chochláčovité, kosatcovité, laliovité, medvedíkovité, muchárikovité, nosáčikovité*

2. Univerbizačné substantiváty:

Feminína:

Pomenovania osôb: *krstná (mama), triedna (učiteľka)*

Pomenovania miestností, ciest, miest: *detská, hostovská, čeladná (izba); hradská, hlavná (cesta), konečná (stanica/zastávka), Hlavná (ulica); interná (1. ambulancia, 2. klinika), ekonomická, hudobná, tanečná (škola)*

Pomenovania (aj abstraktných) vecí: *trvalá, vodová (ondulácia), fukaná (nemá dvojslovný ekvivalent, asi analógia podľa trvalá), horká (pálenka),*

domáca (1. pálenka, 2. úloha), *pevná* (linka), *materská* (dovolenka), *polnočná* (omša), *nemocenská* (dávka), *malá, veľká* (potreba), *denná, nočná* (zmena), *výborná, chválitebná, dobrá, dostatočná, nedostatočná* (známka), *držková, francúzska, gulášová* (polievka), *cigánska* (pečienka)

Neutrá:

Pomenovania vín, potravín: *burgundské, tokajské, šampanské* (víno); *bravčové, hovädzie, jahňacie, kuracie* (mäso)

Pomenovania miest, vecí: *infekčné, interné, krčné* (oddelenie), *protidrogové* (1. oddelenie, 2. liečenie), *národné* (1. divadlo, 2. múzeum), *študijné* (oddelenie), *denné, diaľkové* (štúdium)

4.3. Lexikografické spracovanie univerbizovaných substantívátov:

bicie *bicích* m. pomn. ► sústava bicích hudobných nástrojov: *aktívny hráč na b.; nevhodný úder na b.; prijemná gitarová muzika s výraznými bicími; Mimoriadne rýchle bicie a bublavá basgitarra tvorili podklad rebelantských skladieb.* [Pc 1994]

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G (2006)

krčné *-ného* pl. N *-né* G *-ných* s. hovor. ► krčné oddelenie nemocnice, kliniky: *ísť na krčné; ležať na krčnom*

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L (2011)

4.3.1. Feminínne tvary (neuniverbizačných aj univerbizačných substantívátov) sú lexikograficky spracované dvojako:

1. ako samostatné heslové slová, keď vystupujú ako primárne v porovnaní s maskulínom, resp. substantivizované maskulínium nie je zastúpené. Väčšina z nich má zodpovedajúce adjektívum (*konečný*):

konečná *-nej* pl. N *-né* G *-ných* ž. ► zastávka al. stanica na konci trasy, cesty a pod., po ktorej už nenasleduje ďalšia: *vystúpiť na konečnej; zaviezt' sa až na konečnú; z konečnej sa pohol trolejbus; vlak tu má konečnú; Po konečnú sú už iba dve zastávky.* [D. Dušek]; *Pri konečnej je už len pole. Električka tu stojí desať minút.* [L. Ťažký]

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L (2011)

2. sú prihniedzované pri substantivizovanom maskulíne:

bývalý² -lého pl. N -lí m. hovor. ► bývalý partner, obyč. manžel: *to je môj b.;* *b. posielala na deti peniaze* ► **bývalá** -lej pl. N -lé G -lých ž.: *navštívila ho b.*

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G (2006)

Iné substantiváty vystupujú ako generické maskulína (*blízky, miestny, mocný, núdzny*), často iba v plurálovej podobe, napr. *oslavovať v kruhu blízkych, obchodný duch sa miestnym nedá upriet, mocní tohto sveta, pomáhať núdzným a trpiacim*.

5. Záver. Vzhľadom na existenciu aj čistej, neuniverbizačnej substantivizácie sa prikláňame skôr k pojmu **univerbizačná substantivizácia** (alebo substantivizačná univerbizácia), pričom si uvedomujeme, že univerbizácia ako tendencia k tvoreniu jednoslovných pomenovaní z viacslovných pomenovaní sa realizuje rozličnými prostriedkami (deriváciou – sufixáciou, kompozíciou, simplifikáciou, skracovaním). Univerbizačná substantivizácia využíva slovnodruhový prechod (konverziu), nie typické slovotvorné prostriedky. Elipsa je prvým krokom substantivizácie. Výsledok substantivizácie nazývame substantivát (teda nielen tie jednotky, ktoré vznikli analogickou substantivizáciou). Ak je motivantom substantivátu voľné spojenie, ide o neuniverbizačný substantivát (*nezamestnaný človek* → *nezamestnaný*). Ak je motivantom ustálené spojenie, hovoríme o univerbizačnom substantiváte (*krstný otec* → *krstný*). Na odlišenie univerbizačných a neuniverbizačných substantivátov je v prvom rade relevantné odlišiť voľné spojenie a ustálené spojenie, čo býva problém, lebo nie všetky ustálené spojenia sú lexikograficky registrované. Ustálený viacslovný motivant vystupuje zároveň aj ako neutrálne slovotvorné synonymum (resp. ekvivalent, porov. poznámku pod čiarou č. 5) výsledného substantivátu, čiže medzi viacslovným pomenovaním a univerbizačným substantivátom funguje zároveň motivačný aj synonymický (resp. ekvivalentný) vzťah.

Univerbizačné substantiváty sú homonymné s príslušným adjektívom z viacslovného pomenovania (adj. *krstný¹ list*; adj. *krstný¹ otec* → subst. *krstný²*) – lexikograficky spracované ako homonymá. K homonymii môže dôjsť aj medzi samotnými univerbizačnými substantivátmi (*vysoká zver* → *vysoká*, *vysoká škola* → *vysoká*) – lexikograficky spracované v rámci polysémie. Univerbizačné substantiváty môžu vstupovať do korelácie s paralelne utvorenými univerbátmi iného typu, napr. *hovädzie mäso* → *hovädzie/hovädzina*. Podobne je to aj pri neuniverbizačných substantivátoch, napr. *neveriaci človek* → *neveriaci/neverec*.

Menšia sonda do lexicografického spracovania substantívátov v slovenčine naznačuje, že prevažujú skôr neuniverbizačné substantíváty (*drahý, malý, hendikepovaný, nepočujúci*). Lexikalizované (činné, trpné) prídavnice sa substantívizujú skôr neuniverbizačne, čo súvisí pravdepodobne s tým, že prídavnice nebývajú súčasťou ustálených spojení (*cestujúci, nastávajúci, nakazený, obžalovaný* a príslušné prechýlené mená *cestujúca, nastávajúca, nakazená, obžalovaná*). Často dochádza k substantívizácii prídavnice skôr ako k adjektívizácii prídavnice (*záujem kupujúcich vzrástol*).

Pri nezhode gramatického rodu vo viacslovnom pomenovaní a substantíváte sa nateraz prikláňame buď k transflexnej univerbizácii a následnej substantívizácii (*manipulačný poplatok* → *manipulačné*), alebo k (viacnásobnej) substantívizačnej derivácii (*manipulácia/manipulovať* → *manipulačné*).

Univerbizačné substantíváty – feminína bývajú lexicograficky zachytené obyčajne v samostatnom hesle (*konečná zastávka/stanica* → *konečná*; adjektívum *konečný* má samostatné heslo). Prihniezdované bývajú skôr feminína pri neuniverbizačných substantívátoch (*bývalá* k *bývalému*, *nevinná* k *nevinnému*).

Literatúra

- Cvetanka AVRAMOVA, 2013: Univerbáty v lexikálnom systéme jazyka. BUZÁSSYOVÁ, Klára, CHOCHOLOVÁ, Bronislava (eds). *Motivované slovo v lexikálnom systéme jazyka*. Bratislava: Veda, 214–224.
- Miroslava AVRAMOVOVÁ, 2014: Komu dobre v hniezde. Spracovanie feminínnych tvarov spodstatných adjektív vo výkladovom slovníku. ONDREJOVIČ, Slavomír, SATINSKÁ, Lucia, VRÁBLĚOVÁ, Júlia (eds). *Štefan Peciar a moderná lexikografia. Zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciaru*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 141–162.
- Ján BOSÁK, 1984: Hovorovosť ako dynamický faktor. *Slovenská reč*. Roč. 49, č. 2, 65–73.
- Ján BOSÁK, 1987: O vymedzení univerbizácie. *Slovenská reč*. Roč. 52, č. 4, 231–237.
- Danuta BUTTLER, 1978: Procesy uniwerbizacji w nowym słownictwie polskim i rosyjskim. *Slavia Orientalis*. XXVII, č. 3, 385–391.
- Klára BUZÁSSYOVÁ, Alexandra JAROŠOVÁ (eds.), 2006: *Slovník súčasného slovenského jazyka. A–G. [1. zv.]*. Bratislava: Veda.

- Miloš DOKULIL, 1962: *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Miloš DOKULIL, 1982: K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. *Slovo a slovesnost*. Roč. 43, č. 4, 257–271.
- Juraj FURDÍK, 2004: *Slovenská slovtvorba*. OLOŠTIAK, Martin (ed.). Prešov: Náuka.
- Juraj FURDÍK, 2008: *Teória lexikálnej motivácie v lexikálnej zásobe*. OLOŠTIAK, Martin (ed.). Košice: Vydavateľstvo LG.
- Katarína HEGEROVÁ, 1991: Názvy s príponou *-ně*. *Kultúra slova*. Roč. 25, č. 10, 327–333.
- Ján HORECKÝ, Klára BUZÁSSYOVÁ, Ján BOSÁK a kol., 1989: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Alexandra JAROŠOVÁ, 2000a: Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. BUZÁSSYOVÁ, Klára (ed.). *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého*. Bratislava: Veda, 481–493.
- Alexandra JAROŠOVÁ, 2000b: Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. MARTINCOVÁ, Olga, SVĚTLÁ, Jindra (eds.). *Nová slovní zásoba ve výkladových slovnících*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 41–54.
- Alexandra JAROŠOVÁ (ed.), 2015: *Slovník súčasného slovenského jazyka. M–N*. [3. zv.]. Bratislava: Veda.
- Alexandra JAROŠOVÁ, Klára BUZÁSSYOVÁ (eds.), 2011: *Slovník súčasného slovenského jazyka. H–L*. [2. zv.]. Bratislava: Veda.
- Stanisław JODŁOWSKI, 1964: Substantywizacja przymiotników jako jeden z elementów procesu rozwojowego języka. *Język Polski*. XLIV, 7–14.
- Ján KAČALA, Mária PISÁRČIKOVÁ, Matej POVAŽAJ (eds.), 2003: *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- Ivana KOLÁŘOVÁ, 2011: Univerbizace. ŠTÍCHA, František (ed.). *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, 273–410.
- Jaromír KRŠKO, 1996: Polyonymia chotárnych názvov Muránskej doliny. *Slovenská reč*. Roč. 61, č. 3, 136–141.
- Eleonóra KUČEROVÁ, 1973: Univerbizácia substantivizáciou dvojslovných pomenovaní mužských osôb. *Slavica Slovaca*. Roč. 8, č. 1, 3–14.
- Eleonóra KUČEROVÁ, 1974: Z problematiky univerbizácie substantivizáciou. Podstatné mená so ženským gramatickým rodom. *Slavica Slovaca*. Roč. 9, č. 1, 23–34.
- Martin OLOŠTIAK, 2011: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

- Martin OLOŠTIAK, Martina IVANOVA, 2013: *Kapitoly z lexikológie (Lexikálna syntagmatika a viaclovné pomenovania)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Peter ORAVEC, 2014: *Slovník slangu a hovorovej slovenčiny*. Praha: MAX-DORF.
- Lenka PALKOVÁ, 2015a: O univerbizácii z hľadiska teórie lexikálnej motivácie. *Slovenská reč*. Roč. 80, č. 3–4, 177–193.
- Lenka PALKOVÁ, 2015b: Univerbizácia – syntaktická demotivácia. OLOŠTIAK, Martin (ed.). *Viaclovné pomenovania v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 281–356.
- Sylwia SOJDA, 2011: *Procesy uniwerbizacyjne w języku słowackim i polskim. Rozprawa doktorska*. Katowice: Uniwersytet Śląski. Wydawnictwo Gnome. Dostupné na: http://www.slaw.us.edu.pl/Procesy_uniwerbizacyjne.pdf
- Miloslava SOKOLOVÁ, 2007: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Elżbieta SZCZEPAŃSKA, 1994: *Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim*. Kraków: Universitas.
- Диана БЛАГОЕВА (Diana BLAGOEVA), 2003: Универбизацията в найновото славянско словообразуване (върху материал от българския, руския и чешкия език). *Съпоставително езикознание*. 3, 5–21.
- Карл ГУТШМИДТ (Karl GUTSCHMIDT), 1998: Общие тенденции и специфические формы их реализации в современных славянских языках. *Jazykovedný časopis*. Roč. 49, č. 1–2, 15–26.
- Ежи КАЛИШАН (Jerzy KALISZAN), 1984: К уточнению понятия универбации (на материале русского языка). *Slavia Orientalis*. XXXIII, č. 3–4, 401–408.
- Елена И. КОРЯКОВЦЕВА (Elena I. KORIAKOWCEWA), 2006: О словообразовательной компрессии (на материале русского и польского языков). ЛУКАШАНЕЦ, Аляксандр А., ХАРЫТОНЧЫК, Зінаіда А. (рэд.). *Функцыянальныя аспекты словаўтварэння*. Доклады Міжнароднай IX навуковай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў. Мінск/Беларусь 9 – 14 кастрычніка 2006 г. Мінск: Права і эканоміка, 122–131.
- Геннадий А. НИКОЛАЕВ (Gennadij A. NIKOLAJEV), 2012: Универбаты и субстантиваты в истории русского словообразования. ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (гл. ур.) *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету славіста. Београд: Филолошки факултет, 245–254.

On the Univerbization Realized by an Ellipsis (Noun in an Adjective-Noun Connection) in Slovak⁶ (type *krstný otec* → *krstný*)

In the paper we deal with the substantivization in Slovak, which is result of the univerbization as realized by an ellipsis (e. g. *krstný otec* → *krstný*), and the substantivization which is result of the non-univerbization (e. g. *chorý človek* → *chorý*). The substantivization works with the conversion, not with typical word-formative instruments. The result of substantivization is named as substantivated noun. On the basis of an analysis of The Dictionary of Contemporary Slovak Language (A – G 2006, H – L 2011, M – N 2015), The Concise Dictionary of the Slovak Language (2003) and The Dictionary of Slang and Spoken Slovak Language (2014) we can differentiate the six types of substantivated nouns.

As it reveals, in the Slovak language, there are predominated non-univerbizational substantivated nouns (e. g. *drahý*, *malý*, *hendikepovaný*, *nepočujúci*) over univerbizational substantivated nouns. Lexicalized (active, passive) participles are substantivated frequently as a result of non-univerbization (e. g. *cestujúci*, *nakazený*, *nastávajúci*, *obžalovaný*). The substantivization of a participle is realised more frequently than its adjectivization (e. g. *záujem kupujúcich vzrástol*).

---

⁶ Ďakujem kolegyniam PhDr. Dane Guričanovej, Mgr. Elene Guričanovej a PhDr. Anne Šebestovej za pomoc s anglickým prekladom.